

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bingol University
The Journal of Bingol Studies

Arkeoloji Özel Sayısı

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 2
BAHAR 2018

Onursal Editör / Honorary Editor

Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER
Vedat SEZER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Müslüm AYYILDIZ

Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürü / Advertising and Public Relations Manager

M. Emin YETİŞİR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Abdullah BAYRAM (Nişantaşı Ünv.), Prof.Dr. Hüseyin Hüsnü GÜNDÜZ (İstanbul Yeni Yüzyıl Ünv.),
Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.),
Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulmuttalip ARPA (İstanbul Sabahattin Zaim Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah DUMAN (Van Yüzüncü Yıl Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim BEKİ (İstanbul Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK (Muş Alparslan Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.),
Dr. Adil BOR (DİB Haseki Eğitim Merkezi).

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof.Dr. Abdullah ÇELİK (Harran Ünv.), Prof.Dr. Abdullah DİKEN (Konya Necmettin Erbakan Ünv.),
Prof.Dr. Ahmet GÜRBÜZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Ünv.), Prof.Dr. Eşref TAŞ (Siirt Ünv.),
Prof.Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Ünv.), Prof.Dr. H. İbrahim BULUT (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. Hikmet TAN (Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.),
Prof.Dr. Muhsin HALİS (Sakarya Ünv.), Prof.Dr. Nazım HASIRCI (Dicle Ünv.), Prof.Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Ramazan SOLMAZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Ünv.),
Prof.Dr. Yılmaz BİNGÖL (Yıldırım Beyazıt Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.),
Prof.Dr. Nusrettin BOLELLİ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Abdullah TAŞKESEN (Bingöl Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulhakim KOÇİN (TBMM),
Doç.Dr. Abdulnasır SÜT (Bingöl Ünv.), Doç.Dr. Enver ARPA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.),
Doç.Dr. Metin YİĞİT (Dicle Ünv.), Doç.Dr. Mustafa AGÂH (Bingöl Ünv.),
Doç. Dr. Vehbi TÜREL (Bingöl Ünv.), Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Sezayi KÜÇÜK (Sakarya Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Ünv.), Abdullah DEMİR (Bingöl Ünv.).

Bingöl Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bingöl Araştırmaları Dergisi, SOBİAD, Google Scholar, İdealonline ve İSAM veri tabanları tarafından taranmaktadır. Bu dergi, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin ilmi katkısı ve Bingöl Belediye Başkanlığının desteğiyle yayımlanmaktadır.

ISSN: 1309-369X

Dizgi ve İçdüzen: Ankara Dizgi Evi

Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Basım: Bahar 2018

e-posta: bingolarastirmalari@gmail.com

Sayı Hakemleri / Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ARINÇ Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan KONYAR İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Atilla BATMAZ Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Haluk SAĞLAMTİMUR Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TİRYAKI Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM/ Yücel BARAKAZI	5
EDİTÖRDEN/ Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ	7
 Vedat AVCİ-Fatma ESEN-Kemal KIRANŞAN	
BİNGÖL İLİ'NİN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ.....	9
 Mehmet IŞIKLI	
KURA-ARAS KÜLTÜREL KOMPLEKSİNİN GÜNEY YAYLIMINDA BİNGÖL YÖRESİNİN KONUMU	41
 Mehmet KARAOSMANOĞLU	
SUÇATI URARTU KEMERİ İLE BİNGÖL'ÜN URARTU TARİHİNDEKİ YERİ	51
 Rabia AKARSU	
BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN PREHİSTORYASI	57
 Kenan IŞIK	
URARTULAR DÖNEMİNDE BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI HAKKINDA YENİ LOKALİZASYON ÖNERİLERİ.....	69
 Gülşah ALTUNKAYNAK	
DOĞU ANADOLU ARKEOLOJİSİNİN ANA HATLARI İÇERİSİNDE BİNGÖL YÖRESİNİN ÖNEMİ.....	83
 Ayşegül AKIN ARAS	
BİNGÖL İLİ OBSİDİYEN KAYNAKLARININ YAKIN DOĞU TİCARETİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	101
 Oğuz ARAS	
URARTU MADENCİLİĞİ VE BİNGÖL.....	119
 Emsal KOÇERDİN ÖZTÜRK	
PASTORALİZM VE DOĞU ANADOLU.....	125

Buket BEŞİKÇİ-Muhammet AKDOĞAN

ASUR VE URARTU ARASINDAKİ TAMPON DEVLETLER VE BİNGÖL 137

Vedat SEZER-Hazal OCAK

ARKEOLOJİK VERİLERİN IŞIĞINDA

DOĞU ANADOLU HAYVANCILIĞINA KISA BİR BAKIŞ 147

TAKDİM

Muhterem Okurlar,

İslam medeniyeti şehirle özdeşleştiği için şehrin imar ve planlaması büyük bir önem arz eder. İmar ve planlama, maddî kültürün en önemli ayaklarıdır. Bu kültürün İslam medeniyetinin şehir perspektifi doğrultusunda şekillenmesi önemlidir. Belediyecilik hizmeti yapılırken yalnızca maddî kültürün ihdası noktasında çaba sarf edilmemeli, şehrin manevi kültürü hakkında da araştırmalar yapılmalı, ilgili çalışmalar projelerle desteklenmelidir. Bingöl tarihiyle alakalı yapılmış çalışmalar sınırlı düzeydedir. Dolayısıyla başta akademik camia olmak üzere Bingöl'e gönül vermiş her araştırmacının sahaya inmek suretiyle Bingöl'le alakalı çalışmalar yapması zorunluluk arz eder. Bingöl Belediyesi olarak gerek şehrin imar ve inşası gerekse manevi kültürünün araştırılması hususunda özel bir çaba sarf ettik. Bingöl Araştırmaları Dergisi'ne sağladığımız destek bu hassasiyetin önemli göstergesidir.

"Arkeoloji" özel sayısıyla yayınlanan *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin bu yeni sayısının bende yarattığı heyecanı sizlerle paylaşmanın sevincini yaşıyorum. Zira bu sayıda yer alan makaleler, Bingöl'ümüzün en eski dönemlerine yani Eski Çağ tarihine ışık tutacak, şehrimizin söz konusu dönemine dair tarihsel sürecini ilim âleminin ilgisine sunan birbirinden kıymetli çalışmalar ihtiva etmektedir. Bu yazılar, bize şehrimizin ne kadar eski bir geçmişe ve ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Şehrimiz açısından büyük fayda ihtiva eden bu tür çalışmaların bir parçası olmak bizi ayrıca mutlu etmektedir. Bize bu imkânı sundukları için *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin hamisi ve Onursal Editörü Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK Bey'e ve dergi editörleri ile değerli yazılarıyla dergimize katkı sunan saygıdeğer ilim adamlarına teşekkür ediyorum.

Yücel BARAKAZİ
Bingöl Belediye Başkanı

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar,

Son yıllarda Bingöl ilini merkeze alan çalışmaların sayısında bariz bir şekilde artış olduğu görülmektedir. Bu çerçevede söz konusu araştırmaları desteklemek, akademik camianın dikkatini Bingöl hakkında yapılacak çalışmalara çekmek bir vefa borcu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ekibi olarak bu ilgi ve çalışmaların artması için çok özel konularda çeşitli panel, konferans ve sempozyumlar düzenlemek suretiyle uzun zaman dilimine yayılacak olan bu çalışmaların devam etmesini hedeflemekteyiz. Bu bağlamda 2017 yılının sonlarında Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün kıymetli öğretim üyeleri Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Mehmet KARAOSMANOĞLU, Arş. Gör. Oğuz ARAS, Arş. Gör. Ayşegül Akın ARAS ve Dr. Gülşah ALTUNKAYNAK'ın destek ve ilmi katkılarıyla "Doğu Anadolu Arkeolojisi ve Bingöl" adlı bir panel düzenlenmiş olup, ilgili panelde sunulan bildiriler genişletilerek ve yeni bir takım çalışmaların da eklenmesi suretiyle Bingöl'ün İlk Çağ ve arkeolojisi ile ilgili muteber bir çalışma ortaya çıkmış oldu. Bu sayımızda panel ile vasıl olunan bulgular ve fikirler yayınlanmak suretiyle akademik camianın ve toplumun istifadesine sunulmaktadır.

Başta Üniversite Rektörümüz Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK ve derginin maddi-manevi sorumluluğunu üstlenen Belediye başkanımız Yücel BARAKAZI olmak üzere, bu çalışmanın her aşamasında büyük bir gayret ve ilgi ile yer alan Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI ve ekibine, hakem heyetine, danışma kurulu üyelerine ve adlarını burada zikredemediğimiz kıymetli dostlara en içten dileklerle teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

ASUR VE URARTU ARASINDAKİ TAMPON DEVLETLER VE BİNGÖL

Buket BEŞİKÇİ*—Muhammet AKDOĞAN**

Özet

Doğu Anadolu coğrafyası sahip olduğu sıradışı topografik yapısı ve iklim koşullarına rağmen her dönemde yerleşim görmüş önemli kültür bölgelerinden biridir. Bu dağlık bölgenin yazılı dönemlerine dair bilgilerimiz daha çok Asur ve Urartu kaynaklarından elde edilmektedir. Bu kaynaklar bizlere göstermektedir ki bölgede bu dönemde çok sayıda beylik ve krallık bulunmaktaydı. Bu devletlerden bazıları makalemize de konu olan Asur ve Urartu Devletleri arasında bulunmaktaydı. Yazıtlardan adını bilebildiğimiz bu tampion devletlerden bazıları; *Enzite/Alzi, Milidia, Şubria/Qulmeri, Suhme, Kumme/Qumenu, Daiaeni, Hanigalbat, Nairi/Uruatri ve Musaşir/Ardini'* dir. Bu beyliklerin ve krallıkların tam lokalizasyonları tam yapılabilmiş değildir. Coğrafi konumları dikkate alındığında bu ülkelerin ve krallıkların sempozyuma konu olan Bingöl yöresi ile bir ilişkisi olup olamayacağı tartışma konusudur. Biz bu makalede bu tartışmalara geniş bir perspektif den bakmayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelime: Asur, Urartu, Doğu Anadolu, Bingöl

THE BUFFER STATES BETWEEN ASSYRIAN AND URARTIAN AND BINGOL

Abstract

Eastern Anatolia is an important geographical region that has attracted interest in every period despite its topographic structure and climate conditions. We obtain our knowledge of the region's ancient times from the resources of Assyria and Urartu. These sources show us that there are many feudal countries and kingdoms in this period in the region. The countries and kingdoms mentioned in these inscriptions; *Enzite / Alzi, Milidia, Şubria /Qulmeri, Suhme, Kumme/Qulmeri, Daiaeni, Hanigalbat, Nairi / Uruatri and Musashir/Ardini'* and others. d. The discussions about the place of Bingöl in these kingdoms have not found any results yet. These question marks can only be exploited by increased research into the field. Bingöl's possible position and his role in the antiquity process are only obtained from inscriptions on the bumper countries and kingdoms.

Key Words: Assyria, Urartian, Eastern Anatolia, Bingöl

* Buket Beşikçi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, buketbesikci@gmail.com

** Muhammet Akdoğan, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, muhammed253545@gmail.com.

Giriş

Mezopotamya, Yakın Doğu'nun önemli uygarlıklarına ev sahipliği yapmış zengin bir coğrafyadır. Ancak bu kültür bölgesinin en büyük problemi hammadde kaynaklarından yoksun oluşudur. Bu nedenle tarihsel sürecin her döneminde Mezopotamya'daki uygarlıklar başta Anadolu olmak üzere, Suriye ve İran topraklarına hammadde ihtiyaçları doğrultusunda muhtaç kalmışlardır. Bahsi geçen bu muhtaçlık, Neolitik Dönem'de obsidyen(volkan camı) ticareti ile ilk kez kendini gösterir.¹ Devam eden süreç içerisinde, kalay ve değerli taşlar ile gelişip şekillenmeye başlar. MÖ 3. binyılın ortalarına gelindiğinde iki uygarlık merkezi bu sefer seri üretimli çanak çömlek (çark yapımı) ve bronz alışverişi ile iletişimde dirler.

Koloni Çağı daima vurgulanan ilişkiler açısından önemli bir yere sahiptir. Bunun sebebi, MÖ 2. binyılda, ticari ilişkilerin yazılı kaynaklara dayandırılmasıdır. Bu dönemde Asurlu tüccarlar Anadolu'daki bazı merkezleri *karum* olarak kullanmışlardır. Konumuz açısından bizi asıl ilgilendiren Demir Çağı'na geldiğimizde Anadolu-Mezopotamya ilişkilerini büyük çapta Asur-Urartu ilişkileri belirlemektedir. Dolayısıyla öncelikle Asur-Urartu ilişkilerini analiz edelim.²

Asur-Urartu İlişkilerinin Genel Çerçevesi

Asur-Urartu ilişkilerinin başlangıcı MÖ 13. yy'a dayanmaktadır.³ Bu dönem de Asur tahtında yer alan krallar, I. Salmanasar (MÖ 1263-1233) ve I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1233-1196) Asur Devleti'nin resmî ideolojisi hâline gelmiş olan Mezopotamya'nın kuzey bölgelerini ve Anadolu'yu hedef alan yayılım siyasetlerini başarıyla sürdürmüşlerdir.⁴ Bu iki kralın yazılı belgelerinden anlıyoruz ki bu dönemde Asur'un kuzeyinde küçüklü büyüklü beylikler ve krallıklar yer almaktadır. I. Tikulti Ninurta'nın ve I. Tiglat Pileser'in sefer kayıtlarında, farklı dönemlerde Nairi toprakları üzerine sefer düzenlediklerinden bahsetmektedirler. Bu süreçten MÖ 9.yy'a değin herhangi bir yazıt yer almaksızın, II. Asurnasirpal (MÖ 883-859) Dönemi'yle birlikte ilk kez Urartu-Asur ilişkilerine dair bilgiler elde edebilmekteyiz.⁵

- 1 Kemalettin Köroğlu. Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.20.
- 2 Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar, s.20.
- 3 Mehmet Işıklı, Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1998, İzmir, s.22-23.
- 4 Işıklı, Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri, s.23-24.
- 5 Karen Radner, Assyrians and Urartians, The Oxford Handbook of Ancient Anatolia, 2011, s.739.

Mütemadiyen devam eden Asur saldırıları karşısında Doğu Anadolu beylikleri kalıcı bir önlem almak zorundadır. Dolayısıyla söz konusu coğrafyada var olan 8 Uruatri ve 24 Nairi beylikleri, Asur'a karşı MÖ 9. yy'da bir araya gelerek Doğu Anadolu'nun ilk siyasi birliğini oluşturmuş ve Biainili/Urartu Devleti'nin kurulmasını sağlamışlardır.⁶ I. Sarduri (MÖ 840-830) tarafından kurulan bu devlet, Doğu Anadolu coğrafyasını iyi tanıyan ve ondan en iyi şekilde faydalanan bir sisteme sahipti. Siyasi politikaları da dâhil olmak üzere birçok bakımdan Asur Krallığı'nın uyguladığı ideolojilerden etkilenmişlerdir. Yeni kurulan bu devlet, Asurluların sefer düzenleyerek uyguladıkları yayılım ve güçlenme politikalarını esas almıştır.⁷ Söz konusu seferler için Urartulular, Asur'un zayıf düştüğü zamanı iyi değerlendirmiştir. Böylece kısa sürede hedefe ulaşarak, güçlerini artırmayı başarmışlardır. Bu güçlenme süreci hakkında 110'u aşkın kitabesi bulunan Urartu kralı Menua (MÖ 810-786) bizlere bilgiler vermektedir.⁸

Urartu'nun hızlı başlayan ve güçlenerek gelişen krallığın yapısı, II. Sargon (MÖ 764-735) Dönemi'yle zirve yapmış ve krallık, en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Aynı süre içerisinde Asur tahtına çıkan II. Tiglat Pileser'in (MÖ 744-727) zayıflayan krallığı uyguladığı siyasi yöntemlerle toparlamış ve Urartululara karşı Geç Hitit Kent Devletlerini yenmiştir. Bu zafer Urartuların bölgedeki hâkimiyetine inen ilk darbedir. Urartu Devleti kral I.Rusa (MÖ 735-714) Dönemi'ne değin iki krallık arasında süregelen husumet devam etmiştir. Urartu kralı I. Rusa Krallığı eski gücüne kavuşturmak amacıyla Muşki kralı Mita ve Tabal Kralı Ambaris ile Asur'a karşı ittifak kurmuştur. Bu ideolojinin başarılı olduğu söylenemez. Bunun sebebi Asur kralı Sargon'un (sekizinci seferi) yapmış olduğu sefer sonucunda Urartuluların ağır yenilgi almış olması ve kentin bir kısmının yakılıp yıkılmasıdır. Söz konusu yenilginin oluşmasında Atlı kavimlerin (Kimmerler ve İskitler) etkisi yadsınamaz. II. Rusa Dönemi'ne dek Urartu bölgesel olarak varlık göstermektedir.⁹ Kral II. Rusa, atlı kavimlerin saldırılarına karşı geliştirdiği ittifak stratejisiyle bir çeşit önlem almaya çalışmıştır. Ancak bu hamle de krallığın çöküşüne engel olamamış, Medlerle anlaşılan İskitler önce Asur'un sonra da Urartu Devleti'nin sonunu getirmişlerdir.

6 Kemalettin Köroğlu, "Demir Çağı'nda Ön Asya ve Urartu Krallığı", *Aktüel Arkeoloji* 30, İstanbul, 2012, s.68-81.

7 Köroğlu, *Aktüel Arkeoloji*, s. 77.

8 Sırrı Tiryaki, "Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel ve Politik Güçler", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 9, 2015, s.110.

9 Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, TTK, Ankara, 1992, s.27-28; Sırrı Tiryaki, "Urartu Krallığı'nın Batı Yayılımında Bingöl Güzergâhı", *Eski Yakındoğu'da Ulaşım Üzerine Yazılar*, edit. Bilcan Gökce-Pınar Pınarcık, Ankara 2018, s. 386-390; Sırrı Tiryaki, "Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXXVII, 2018, ss.645-647.

Tampon Devletler, Lokalizasyonları ve Olası Bingöl'ün Konumu

Asur ve Urartu arasındaki ilişkiler yüzyıllarca düşmanca ve savaşlarla süregelmiştir. Her iki krallıkta yukarıda bahsedildiği üzere Kuzey Suriye, Akdeniz ve Batı Anadolu'ya ulaşarak, buralarda siyasi ve ticari kontrolü ele almayı hedeflemiştir.¹⁰ Bu süreç Anadolu ve Mezopotamya'nın bu iki büyük krallığı arasındaki çekişmenin sebepleri olan ve iyi belgelenen üç ülke karşımıza çıkar. Bunlar; *Musasir/Ardini, Kumme/Qumenu Subria/Qulmeri'*dir (**Harita**). Bu ülkelerin olası lokalizasyonlarına baktığımızda makalemize ve sempozyuma konu olan Bingöl yöresi ile ilişkili olabilme ihtimali olan tek ülke Subria'dır.¹¹

Subria Ülkesi ve Krallığı

M.Ö. 1. binyılın iki büyük gücü olan Asur ile Urartu Devletleri arasında tampon devletlerden biri olan Subria Ülkesi ve Krallığı genel olarak Yukarı Dicle Havzası merkezli bir lokalizasyona sahiptir. Detaylı lokalizasyon önerilerine geçmeden önce bu yerel krallığın ilişkilerdeki rolüne bir göz atmak yerinde olacaktır.

Yeni Asur Dönemi ile birlikte Asur Krallığı'nın kuzeye yönelik yayılımı sistemli bir politika hâlini alır. MÖ 10. yy'dan itibaren hemen her Asur kralı kuzeydeki hammadde kaynaklarına ulaşmak için askerî seferlere öncelik vermiştir. II. Tukulti-Ninurta'nın kuzeye yönelik seferleri ile ilgili yazılı belgelerde ilk kez Subria Ülkesi ile karşılarız; *Subria Ülkesi'nden Nairi Ülkelerine kadar uzanan yüksek dağlarla çevrili olan bölgeyi ele geçirdim ve bu bölgelerden ele geçirdiğim ganimetleri Asur'a götürdüm.*¹² Bu süreçten sonra Asur-Urartu-Subria ilişkilerinde inişli çıkışlı ve dinamik bir süreç başlar.

Subria Ülkesi Asur için her zaman önemli bir yöre olmuştur. Asur Krallığı için bu topraklar başta kereste ve maden olmak üzere doğal zenginlikler ve hammadde kaynağı durumundadır. Özellikle Asur krallarının bölgeye, ağaç kesimi için askerler gönderdiğini yazılı belgelerden biliyoruz.¹³

Bu ilişkilerde Subria, Asur ile Urartu arasında her zaman dengeli bir politika izlemeye özen göstermiştir. Onun genel politikası güçlüden yana olmuştur. Özellikle II. Sargon Dönemi'nden itibaren (MÖ 8.yy sonu) Asur'un Yukarı

10 Radner, Assyrians and Urartians, s.738.

11 Altan Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir, 1997, s.37-47.

12 D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I and II*, Chicago, 1927, s.126-136.

13 Işıklı, Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri, s. 84-88.

İçle Havzası'ndaki etkinliğiyle paralel olarak Subria da daha çok Asur yanlısı olmuştur.¹⁴ Dağlık Subria Ülkesi aynı zamanda Asur veya Urartu'dan kaçan kişilerin sığındığı ilk adres olmuştur. Subria kralları bu kaçaklara bazen sığınma hakkı verirken bazen de onları teslim etmeyi tercih etmiştir. Özellikle bu sığınmacılara dair olan gelişmeler MÖ 7.yy Asur yazılı belgelerinde sıkça gündeme gelmiştir.¹⁵

Bu noktada Subria Ülkesi'nin lokalizasyonu ve Yukarı Dicle Vadisi'nin coğrafyası öncelikle ele alınmalıdır. Yukarı Dicle Vadisi; kuzeyde Toroslar ile güneyde Tur-Abidin Dağları, doğu da Salat ve Samur Çayları, batıda Karaca-dağ arasında kalan geniş coğrafyayı kapsamaktadır. Bölge Toroslar üzerinden kuzey-güney ulaşımını sağlayan önemli geçitlere oldukça yakındır. Söz konusu bu geçitler; "Ergani-Maden", "Lice-Genç" ve "Bitlis Geçitleridir."¹⁶ Bu geçitlerden özellikle Lice-Genç Geçidi ve güzergâhı bizim için önemlidir. Lice ilçesinden Murat Su Vadisi yolu ile Bingöl yöresine ulaşan bu güzergâh aslında bugün de kullanılan modern yol ile büyük oranda örtüşmektedir ve dağlık Doğu Anadolu'dan Güneydoğu Anadolu'ya en kolay ulaşılan yollardan biridir. Diğer iki güzergâha göre bu yol daha sınırlı bir geçiş imkânı sunmaktadır.¹⁷

Tekrar Subria Ülkesi'nin lokalizasyonu ve onunla ilgili ayrıntılara dönecek olursak. Asur yazılı belgelerinde bu ülke ve krallıkla ilgili iki kent ismi öne çıkmaktadır. Bu kentler yazılı belgelere göre ülkenin krali kentleri olan Uppumme ve Qulumeri'dir. Bu kentlerin lokalizasyonuna dair önemli görüşler söz konusudur. Kessler Uppumme kenti için Lice yakınlarındaki Fum isimli köyü işaret etmektedir. Forrer, Parpola ve Kessler gibi Kuzey Mezopotamya toponym ve tarihi coğrafyası üzerine çalışan bilim insanları bu konuda ortak bir görüş öne sürerler.¹⁸ Araştırmacılar Klasik Çağ verilerinden hareketle *Uppumme – Fume – Fum* eşitliğini öne sürer. Yine bölgede Bizans Dönemi'ne tarihlenen Aphoumon isimli bir kale-yerleşiminin de varlığını bu konuda ilave kanıt olarak ileri sürer.¹⁹ Bu durumda Subria Ülkesi için daha kuzeyde Lice merkezli bir idari yapılanmanın varlığını düşünmemiz mümkün olacaktır.

14 B.J. Parker, *The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*, Helsinki, 2001, s.231-232.

15 Sırrı Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Erzurum, 2014, s.363-365.

16 Elif Baştürk, *Assur Devleti'nin Yukarı Dicle Vadisi Yayılımı ve Politik Uygulamaları, Yerleşim Arkeolojisi Serisi 3: Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Sempozyumu*, 2009, s.140.

17 Paul Zimansky, *Ecology and Empire* 1985, s.21 vd.

18 Tartışmalar için bkz. Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 84-88.

19 K. Kessler, "Subria, Urartu and Assur: Topographical questions around the Tigris sources", in *Liverani (ed.)*, 1995, s.56-57.

Asurca ve Akkadca *Subir* ve *Subartu* kelimeleriyle ilişki görülen Subria kelimesi “kuzey ülkesi” anlamına gelmektedir.²⁰ Subria Ülkesi ile ilgili öne çıkan diğer bir merkez *Qulumeri* kentidir. Bu merkezin lokalizasyonu için durum biraz daha karışıktır. 1920’li yıllardaki bir yayınında E. Forrer bu merkezi daha güneyde Botan Vadisi’nde Garzan mevkiine lokalize eder ve buna kanıt olarak bölgedeki *Chlomaron* isimli Bizans Kalesi’ni kanıt olarak öne sürer.²¹ Aynı zamanda bu lokalizasyon Bitlis Çayı Vadisi üzerinde Van Gölü Havzası’na değin uzanan doğal yolun da önemli bir noktasındadır. Kent Urartu Yazıtlarında *Quelmeri* olarak karşımıza çıkar ve Urartu tarihi coğrafya uzmanları Diakonoff ve Kashkai de kenti Batman Çayı Vadisi’ne lokalize eder.²² Bu öneriler göstermektedir ki Qulumeri kenti ve onun merkezi olan eyaletin konumu konu edindiğimiz Bingöl topraklarına çok da yakın değildir.

Sonuç

Sonuç olarak Urartu ve Asur arasında yüzyıllarca süregelen düşmanca yaklaşımın altında Anadolu’nun doğu ve batısında var olan ticari, askerî ve maddi olgulara sahip olma isteği yatar. Bu sebeple Demir Çağı’nda Yakın Doğu arkeolojisinin süper güçleri olan bu iki uygarlığın çekişmeli durumları bölgede var olan küçük çaplı ülke ve krallıklardan haberdar olmamızı sağlamıştır. Bu ülke ve krallıklar zaman zaman Urartu ve Asur egemenliğine girmişler ve söz konusu ülkeler içerisinde kaynaklarda en çok bahsedilen üç ülke makalenin konusunu oluşturmuştur. Bu ülkelerin lokalizasyonları net olarak bilinmemekle beraber konumları hakkında bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu öneriler içerisinde Bingöl’e en yakın olabilecek Subria/Qulumeri Ülkesi’dir. Subria/Qulumeri Ülkesi’nin ne kadarlık bir alanı kapsadığı henüz netleşmiş değildir ancak Bingöl’e yakınlığı ve geçit olarak kullanılabilir uygun arazili dağları, buranın Urartu’ya ulaşan bir yol güzergâhı olabileceğini düşündürür.²³

Özellikle Subria Ülkesi’nde iki önemli kent ve bu kentlerin başkentlik ettiği tahmin edilen iki eyalet söz konusudur. Nitekim Assur yazılı belgelerinde Essarhaddon Dönemi’nde bölgeye iki eyalet yöneticisinin atandığını da biliyoruz. Bu eyaletlerden Uppummu daha kuzeyselel *Quelmeri* ise daha güneyselel

20 Tiryaki, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s.119.

21 E. Forrer, Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches, Leipzig, 1920, s.9-10.

22 I.M. Diakonoff-S.M.Kashkai, *Geographical Names according to Urartian Texts*. Beiheft zum Tubinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B (Geisteswissenschaften) Nr. 7/9. Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes. Band 9, Wiesbaden, 1981, s.69.

23 Işıkli, Yeni Asur Döneminde Asur Devleti’nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri, s.86-87.

bir konuma sahip görünmektedir. Özellikle Lice – Genç yöresine daha yakın olması olası Uppummu kenti ve eyaleti bizim açımızdan öne çıkmaktadır. Lice üzerinden kuzeye Genç üzerinden Bingöl ve kuzeydeki dağlık kesimlere ulaşımı sağlayan bir lokalizasyona sahip görünmektedir. Bölgedeki antik çağ trafiğinin yoğunluğunu gösteren erken bir kanıt da Pir Hüseyin mevkiindeki Naram-Sin'e ait steldir.²⁴ Nitekim bölgeden geçen yollar her dönemde önemli olmuştur. Roma ve Bizans Dönemlerine ait belgeler göstermektedir ki Amedi (Diyarbakır) – Theodousiopolis (Erzurum) hattı arasındaki yollar Lice-Genç-Bingöl üzerinden geçmektedir. Bu yolların tarihsel süreç boyunca önemini kaybetmeden devam ettirdiği gözden uzak tutulmalıdır. Bu durumda Subria Ülkesi'nin eyaletlerinden ve başkentlerinden biri olan Uppummu bu yolların girişini kontrol eden bir noktada olmasını beklemek yerinde olacaktır.

Bu noktadan hareketle üzerinde asıl düşünülmesi gereken husus; Subria Ülkesi'nin Bingöl yöresi ile olan ilişkisidir. Lice-Genç arası bir günlük yürüyüş mesafesine ortalama 40 km'lik bir uzaklığa sahiptir. Bu durumda Asur-Urartu arasında tampon ülke durumunda olan bu iki politik gücün ilişkilerinde belirleyici role sahip olan Subria Ülkesi'nin Bingöl toprakları ile ilişkisi pek ala olası bir durumdur. Subria Krallığı'nın ve Ülkesi'nin sınırlarını, özellikle Uppummu eyaletinin konumu ve sınırlarını daha ayrıntılı bir şekilde bilebilseydik. Bu ülke ve eyaletlerin Bingöl yöresi ile ilişkisine dair çok daha fazla şey söyleyebilirdik. Hiç şüphesiz bu soruların çözümü arkeolojik açıdan ülkemiz topraklarının en şanssız yörelerinden biri olan Bingöl'deki araştırmaların istenilen düzeye ulaşmasıdır.

24 Işıklı, Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri, s.87

KAYNAKÇA

- BAŞTÜRK, E., "Assur Devleti'nin Yukarı Dicle Vadisi Yayılımı ve Politik Uygulamaları", *Yerleşim Arkeolojisi Serisi 3: Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 2009.
- ÇİLİNGİROĞLU, A., *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir 1997.
- ERZEN, A., "Doğu Anadolu ve Urartular", *TTK*, Ankara 1992.
- FORRER, E., *Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches*, Leipzig 1920.
- İŞIKLI, M., *Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1998.
- KESSLER, K., "Subria, Urartu and Assur: Topographical questions around the Tigris sources", in *Liverani* (ed.), 1995.
- KÖROĞLU, K., "Demir Çağında Ön Asya ve Urartu Krallığı", *Aktüel Arkeoloji 30*, İstanbul 2012.
- KÖROĞLU, K., *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- LUCKENBILL, D.D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia I and II*, Chicago 1927.
- PARKER, B.J., *The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*, Helsinki 2001.
- PINARCIK, P., "Sargon'un Sekizinci Sefer Lokalizasyon Önerileri ve Bu Önerilerin Harita Üzerinde Gösterilmesi", *The Journal of Academic Social Science* Yıl:2, Sayı: 7, 2014.
- RADNER, K., "Assyrian and Urartians", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, London 2011.
- RADNER, K., "Asurlular-Urartular", *Aktüel Arkeoloji Dergisi 30*, İstanbul 2012.
- RADNER, K., "Between a rock and hard place: Musasir, Kumme, Ukku and Şubria- the buffer states between Assria and Urartu", *Bianili-Urartu*, Münih 2012.
- SEVİN, V., "Urartular'a Ait Dünyanın En Eski Karayolu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Anadolu Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1989.
- TİRYAKİ, S., *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014.
- TİRYAKİ, S., "Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel ve Politik Güçler", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 9, 2015.
- TİRYAKİ, S., "Urartu Krallığı'nın Batı Yayılımında Bingöl Güzergâhı", *Eski Yakındoğu'da Ulaşım Üzerine Yazılar*, edit. Bilcan Gökce-Pınar Pınarcık, Ankara 2018, s. 383-412.
- TİRYAKİ, S., "Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXXVII, 2018, s.621-661.

Harita: Asur ve Urartu arasında yer alan tampon devletler (S.Tiryaki, 2014.)

